

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KUN, Tibor

Gyarmatosítás és gyarmatosítók. Egy akadémiai szótár története

Eredeti közlés/Original publication:

Klió, 2000, 6. évf., 2. sz., 31–39. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.119

Dátum/Date: 2012. szeptember/September 5.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/ The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Kun, Tibor: Gyarmatosítás és gyarmatosítók. Egy akadémiai szótár története, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–10. old.**, No. 000.000.119, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy könyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Afrika történelme, gyarmatosítás Afrikában, francia–afrikai történelmi és politikai kapcsolatok, Académie des Sciences d’Outre–Mer, Haiti, Maghreb, Marokkó, Madagaszkár, Benyovszky,

History of Africa, colonialism in Africa, French–African historical and political ties, Madagascar, Morocco

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM-

és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL
PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatást, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

GYARMATOSÍTÁS ÉS GYARMATOSÍTÓK

Egy akadémia és egy szótár története

Kun Tibor

A francia *Académie des Sciences d’Outre-Mer* (Tengerentúli Tudományok Akadémiája) története e század huszas éveiben kezdődött, pontosan 1922-ben, amikor is felvetődött egy gyarmati tudományos akadémia megalapításának ötlete három tudós – P. Bourdarie, M. Delafosse, A. Martineau – gondolatában. Még ugyanebben az évben kitértek a leendő *Académie des Sciences Coloniales* (Gyarmati Tudományok Akadémiája) nevet viselő intézmény célját:

„A gyarmati tudományok enciklopédiájának szótár formában történő kiadását magában foglaló állandó munkálatok, ami valamennyi szekciót érint; e szekciók mindegyike saját kontingensével járul hozzá az állandó bizottság munkájához, bőséges bibliográfiákkal; e művet a lehető leghamarabb el kell kezdeni, hogy minél gyorsabban bevégezethessen.”

Az Akadémia ünnepélyes nyitó ülésére 1923. május 18-án a Sorbonne nagy dísztermében került sor. Szellemisségét négy igével fejezték ki, amelyek azóta is vezérmotívumként szerepelnek kiadványaikon: TUDNI – MEGÉRTENI – TISZTELNI – SZERETNI. 1942-ben vásárolták meg azt az épületet – Párizs elegáns XVI. kerületében –, amelyben a II. világháború utántól a mai napig is székel. Közben – 1957-ben, követve az idők szavát és parancsát – nevét *Académie des Sciences d’Outre-Mer*-re változtatta; amelyet ma is visel. Eleinte csak a volt francia gyarmati területek problémáival foglalkozott, 1972 – az új alapszabályzat elfogadása és bevezetése – óta kutatásait gyakorlatilag az egész „Harmadik Világ”-ra (Afrika, Ázsia, Óceánia, Latin-Amerika) kiterjesztette. Több tucat Franciaországon belüli és kívüli tudományos intézménnyel vannak kapcsolatai, közöttük az *Académie Malgache*, a belga *Académie royale des sciences d’Outre-Mer*, a francia *ORSTOM*, az *IFAN* stb.

Érdekes végignézni a volt tagok listáját, kik szerepeltek közöttük: francia köztársasági elnökök, miniszterelnökök, miniszterek, tábornokok, Nobel-díjas tudósok, külföldi államfők és – természetesen – a francia köz- és tudományos élet jeles nagyjai, akik az Akadémia tevékenységéhez tartozó területeken (földrajz, etnográfia, történelem, irodalom, orvostudományok stb...) kimagasló munkát végeztek, illetve eredményeket mutattak-mutatnak föl.

Nos, ennek az Akadémiának a gondozásában és kiadásában, *Robert Cornevin* irányításával jelent meg ez a tízkötetes életrajzi lexikon-szótár (vagy szótár-lexikon), amelyet most itt szeretnénk kötetenként bemutatni.

Az I. kötet (668 old.) bevezetőjében R. Comevin részletesen magyarázza e mű geneziséjét, célját, tartalmát. E szerint ennek az életrajzi szótárnak az ötlete még 1971 végén született meg az Akadémia közelgő 50. évfordulójának tiszteletére, a következő szándékkal: bemutatni – egyrészt – az elhunyt akadémikusokat, másrészt az Akadémia megalapítása előtt élt neves személyiségeket. Comevin aláhúzza: „nem a gyarmatosítók dicsőségére [akarták] ezt a szótárt csinálni”. Elismeri: a gyarmatosításnak – „a világtörténelem fontos szakaszának” – megvolt az árnyoldala a rabszolga-kereskedőkben vagy az egyes hivatalnokokban megtestesült személyiségekben, s a fényes oldala, pl. Schälcher, Éboué, Delafosse és mások személyében. Ez a *történelmi* kiindulópont. A *földrajzi* – a Franciaország szempontjából tengeren túlnak számító területek: a legelőször gyarmatosított vidékek (India, Kanada, Antillák, Luisiána, Guayana, Mauritiusz, Réunion, Seychelles-szigetek), és a XIX. századi gyarmatosítás eredményeként létrejött egységek (Algéria, Új-Kaledónia, Polinézia, Indokína, Tunézia, Dzsibuti, Francia-Nyugat-Afrika; Francia-Egyenlítői-Afrika, Madagaszkár, Marokkó, Togo, Kamerun).

Comevin kiemeli a mű szerzőinek objektivitását: a francia gyarmatosító politikával szembeszegülő afrikai „bennszülött személyiségek” is helyet kaptak a könyvben.

Milyen jellemzést adnak a szócikkek szerzői a tárgyalt személyekről? Válaszszunk ki néhányat közülük!

Abd El-Kadert a történelemtudomány az algériai nemzet alapító őseként, a modern kori muzulmán Algéria legnagyobb személyiségeként tartja számon, aki újító szellemével segítette – a franciák ellenében – az Algériai Arab Köztársaság megszületését.

M. Delafossé 1894-es elefántcsontparti tevékenységének felidézése után az afrikai nyelvtudomány, nyelvészet, etnográfia, történelem területen végzett óriási jelentőségű munkásságáról olvashatunk. Tudományos eredményeit ma is felhasználják az afrikanisták.

A. Schweitzer a magyar olvasók előtt sem ismeretlen. E sokoldalúságában zseniális ember – teológus, lelkipásztor, filozófus, zenész, orgonista és orgonakészítő, orvos – az egyik leghosszabb cikket kapta – méltán! Hét oldalt. Nagy érdeme volt – írja a lexikon – annak felismerése, hogy ha eredményesen, a modern orvostudomány eszközeivel akarja a bennszülötteket gyógyítani, le kell mondania az európai értelemben hagyományosnak tekintett kórházról, és helyette olyat kell létesítenie, amely megfelel e bennszülöttek szokásainak, emberi elvárásainak.

Toussaint Louverture-rel Haitire érkeztünk. A „Néger Napóleon” is ugyanolyan részletes elemzésben és bemutatásban részesül, mint A. Schweitzer. Az első szabad néger állam egyik legodaadóbb, legzseniálisabb tábornoka harcolt a spanyolok, az angolok, a franciák ellen – sikerrel! Politikusként rendet, gazdasági felvirágzást hozott hazájának. Rabszolga volt, és – mondja a szerző – az is kívánt maradni, mivel nem akart „besorolni” a felszabadított rabszolgák közé, akik volt rabszolgatartó gazdáik életmódját utánozták, megbecstelenítve így saját magukat. S milyen emléket hagyott maga után? Napóleon *Emlékirataiban* tette fel magának a kérdést: nem lett volna esetleg helyesebb Toussaint Louverture megtámadása helyett – szövetséget kötni vele? „Kései és haszontalan bánkódás”, jegyzi meg a cikk írója befejezésül.

A II. kötet (789 old.) két és félszáz címszavának mintegy ötöde – bennszülött személyiségekről íródott; a szerepeltetettek között – R. Cornevin *Előszava* szerint – szerették volna mind jobban kidomborítani a nők szerepét. *Földrajzilag* Afrikáé a vezető hely, de Amerika és az Antillák, valamint Ázsia is jelen van. Cornevin fontosnak tartja kiemelni: a cikkek szerzői között többen vannak az *Akadémián kívüliek!*

A. Camus regényeit nálunk is sokan olvasták. Ő is az Amrouche-éhoz hasonló pszichés kettősségben élt: Algéria volt a szülőföldje, de ő maga francia volt; ráadásul baloldali, ami – az algériai függetlenségi háborúban – csak tetézte számára a kellemetlenségeket. Algériában az „uralkodó kisebbség”-hez tartozott, írásainak nyelvezete is ennek a kisebbségnek a nyelve volt.

L. Frobenius – német tudós, utazó, hatalmas és erős egyéniség. Hatása az afrikai civilizációk kutatásában döntő lett a két világháború közötti Afrika-kutatók számára. Nagy érdeme, hogy olyan időszakban tanulmányozta Fekete-Afrika történelmét, művészetét, kultúráit, amikor Nyugat-Európában igen sokan tagadták meg azoknak még a létezését is.

A III. kötet (543 old.) teljes egészében Madagaszkárnak van szentelve. A bevezetőben R. Cornevin idézi H. Deschamps kormányzó előadását a Madagaszkáron folyó tudományos kutatásokról, aki három szakaszt különböztet meg e kutatásokon belül:

I. 1595–1668: a holland származású F. de Houtman összeállítja az első malgas nyelvű szótárt; a portugál L. Mariano a malgas nép kettős – indonéziai és afrikai – eredetéről beszél, majd É. de Flacourt jelentkezik a sziget és lakosai erőforrásainak első részletes leírásával.

II. 1865–1914: „a nagy évszázad” – A. Grandidier beutazza a szigetet, térképeket rajzol róla, felderíti a faunát, a flórát. Mások szótárakat készítenek. Végül, 1902-ben Gallieni megalapítja a Malgas Akadémiát.

III. 1920–1960: az „epigonok kora”. 1949 óta működik a Madagaszkári Tudományos Kutatások Intézete. 1960 a függetlenség éve: átszervezik a Malgas Akadémiát, létrehozzák a Madagaszkári Egyetemet.

Nekünk, magyaroknak természetesen igen érdekes, izgalmas, sőt tanulságos elsősorban a Benyovszky-cikk (egyik szerzője maga R. Cornevin).

Benyovszky részt vett a lobsitzi, a prágai és a schweidniti csatákban. Kamcsatkára deportálták, ahonnan társaival együtt megszökött – miután kifosztotta a hadsereg kasszáját, ellopta a tisztek egyenruháit. Benyovszkyék ezután Île-de-France vidékén jelentek meg, ahol sujtásos uniformisaikkal nagy feltűnést keltettek. Benyovszky generálisnak adta ki magát. Jelentkezett a Tengerészeti Minisztériumban, amit valóságos ostrommal vett be, hála ismeretségeinek, charme-jának és talpraesettségének. Nem mindenkit tévesztett azonban meg: Kerguelen gazembereknek, csavargóknak és cipőpucolóknak (!) titulálta őket. Madagaszkárra hajózott; itt egy halott király reinkarnációjának kiáltotta ki magát, s a szigeten egy állam létrehozását ígérte. Nagy mennyiségű pénzt kapott a franciáktól tervei megvalósítására – a pénzt azonban elherdálta. Mindezek ellenére újabb kölcsönöket adtak neki, sőt, Ausztriába küldték szolgálatra. Amerikában bukkant fel, azután ismét Madagaszkáron „ténykedett”, azaz egész egyszerűen – szélhámoskodott, de igen eredeti módon, és – nagyban. Kikiáltotta magát a sziget császárának, a madagaszkáriakat fellázította a franci-

ák ellen: ez azonban már soknak bizonyult a franciáknak, akik végül megtámadták és lelőtték.

J. S. Gallieni Madagaszkár országgá szervezésével és fejlődésének előmozdításával írta be nevét a gyarmatosítás történetébe. Megreformálta a munkaerőkölcsöt, megszüntette a kötelező robotszerű munkavégzést, vasutat építtetett, segítette a malgas nyelv és szokások tanulmányozását, fejlesztette az orvosi ellátást, az oktatást, majd – 1902-ben, ahogyan már fentebb említettük – megalapította a Malgas Akadémiát.

I. Ranavalona királynőt mint a „nőstény Kaligulát” jegyzi a történelem. Kritikusai „megfeledkeznek” pl. arról, hogy az ő nevéhez fűződik a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérés, a régi értékrendek újakra történő felcserélése, időben az ő uralkodására esett a kereszténység és a hagyományos vallások összeütközésének kora; intellektuális téren az ő nevéhez fűződik a malgas nyelvű Biblia és a malgas nyelvű szótár kiadása is – azaz roppant ellentmondásos, kritikus korban ugyanilyen kritikus és ellentmondásos volt személyisége és uralkodói tevékenysége is.

A IV. kötet (734 old.) nincs sem földrajzi tájegységhez, sem egyfajta foglalkozáshoz vagy bármihez kötve: írók, politikusok, katonák, misszionáriusok, tanárok, vállalkozók, felfedezők stb. egyaránt helyet kaptak benne. A szócikkeket főleg nem az Akadémiához tartozó szerzők írták.

Számunkra ismerősen csengenek – többek között – a következő nevek: G. Audisio, J. Bédier, L. Camara, R. Delavignette, B. Diallo, L. Dierx, L. Gueye, M. és A. Leblond, D. Parny Évariste, L. Sainville.

Az V. kötet (573 old.) bevezetőjében R. Cornevin az életrajzi indíttatású művek újabbbkori sikeréről beszél, majd a kötet koncepcióját vázolja: először is mit jelent a „tengeren túli” kifejezés: ez csak akkor érdekes számukra, ha az a Földközi-tengeren vagy az Atlanti-óceánon túli terjeszkedést foglalja magában, a szócikkekben pedig olyanok szerepelnek, akik így vagy úgy befolyásolták a tengeren túli történelmet. Ami pedig ennek a „tengeren túl”-nak a helyi, bennszülött lakóit illeti, azok közül szó esik vallási vezetőkről, hagyományos uralkodókról egyaránt.

Kik a számunkra ismerős személyiségek ez alkalommal?

A. Citroën – ki ne ismerné a világhírű francia autókonstruktőrt, aki 1915 és 1935 között – és ezt már kevesebben tudják róla – üzemeiben bölcsődéket, üzemi étkezdéket, fogászati ellátást létesített, Franciaország-szerte buszvonalatokat állított üzembe, saját költségére díszkivilágításba borította Párizs nevezetes műemlékeit? Betegen, lelkiileg és anyagilag tönkremenve halt meg.

A skót származású J. G. Frazer *Aranyág* című műve révén ismerik világszerte. Tudományos munkásságának egyik kiemelkedő eredménye, hogy meghatározta a különbséget mágia és vallás, valamint a kapcsolatot királyság és papság között. A Tengerentúli Tudományok Akadémiájának egyik alapító tagja volt.

Ázsiai személyiségek a VI. kötet (474 old.) szereplői. Az összeállítás apropóját az 1976-os tragikus kambodzsai események szolgáltatták: „nem feledkezhettünk meg a borzalmas körülmények között lemészároltakról” – mondja a bevezetőben Cornevin. A földolgozott történelmi kor a XIX. és a XX. század, de a középkorból is íródtak cikkek. Az érintett földrajzi térség: Kína, India és Korea. Az ismertetett sze-

mélyiségek között találjuk Lanza del Vastót, Lattre de Tassignyt, J. Mahét, Szuvanna Fumát, P. Teilhard de Chardint.

A Maghreb és a Machrek a sorozat VII. kötetének (536 old.) a témája, ezen belül a következő országok: Algéria, Egyiptom, Törökország, Libanon, Líbia, Marokkó, Tunézia. Cornevin utal az idő előrehaladásával előidézett bizonyos veszélyekre: a gyarmatosítás korának tanúi lassan-lassan eltávoznak az élők sorából, családjaik úgyszintén, sok, általuk őrzött dokumentum ebből következően elvész, mert különböző okok miatt megsemmisítik azokat. Sürgős tehát ezeket mihamarabb megszerezni, rendszerezni és közzé tenni.

Néhány ismert név az itt tárgyaltak közül: R. Blachère, M. Feraoun, Ibn Battuta, Ibn Kaldún, M. Haddad.

V. (Ötödik) Mohammed marokkói szultán, majd király életét részletesen – nyolc oldalon – mutatja be a szócikk írója, kiemelve ragaszkodását Franciaországhoz. Igazi változás az uralkodó és az ő révén országa életében 1956 után állt be, amikor saját ízlése szerinti költségvetést vezetett be; gyakorlatilag az addig csupán csak névleges hatalom után ekkor szerzett magának tényleges hatalmat. Átalakította a hadsereget, és végül – abszolút hatalma felhasználásával – Marokkót a modern állami fejlődés útjára állította.

Kormányzók, gyarmati közhivatalnokok és magas rangú köztisztviselők a VIII. kötet (467 old.) főszereplői, akik a tengeren túl elitet alkottak. „Egyetlen másik gyarmatosító ország sem adott ennyi elfogulatlan történelmi, etnológiai, nyelvészeti kutatási tanulmányt, ennyi irodalmi művet, regény- és drámairót és költőt. A 4000 közhivatalnokból és köztisztviselőből, akik a 75 esztendei francia gyarmatosítást jegyezték, közel ezren hagytak ránk tanulmányokat, műveket, fontos cikkeket” – hívja fel a figyelmet a könyv ismertetőjének anonim szerzője, s Cornevin is büszkén emeli ki előszavában:

„A tengeren túli francia hivatalnokok és tisztviselők valószínűleg nemzetközi rekordot tartanak etnográfiai és történelmi, valamint szépirodalmi művek tekintetében”.

Kik tűnnek ismerősnek? L. G. Binger, J.-B. Colbert, É. Daladier, G. Doumergue, O. Durand, F. V. Équilbeck, É. de Flacourt, V. Liotard, H. Maspéro.

J.-B. Colbert-t elsősorban pénzügyi tevékenységéről ismerik. Bizonyos elgondolásait a cikk szerzője nem tudja a legtisztességesebbek közé sorolni: így a kényszerházasságokat, a „királyi lányok” deportálását, stb., de csipős megjegyzéseket váltott ki mind amerikai, mind francia történészek körében a párizsi udvari szokások Atlanti-óceánon túlra történt exportálása is. Viszont – mutat rá a szerző – ezek az eljárások a kor szellemében gyökereztek. Ugyanakkor azt is elismeri, hogy Colbert teremtette meg a XVII. századi Franciaország kereskedelmi prosperitását, ami az országot – legalábbis egy időre – Európa második tengeri hatalmává tette.

A IX. kötet (539 old.) – Fekete-Afrika. Bevezető, elő- és/vagy utószó nélkül, csak a személyi szócikkek, amelyek közül a következők hívták fel magukra a figyelmünket: M. Allégret, A. Cissé, M. Coulibaly, G. Defferre, L. Diakhaté, Ch. A. Diop, Y. Guçye, M. Koné, J. Malonga, É. Psichari, A. S. Touré.

G. Deferre-t Marseille több mint három évtizeden át hivatalában lévő polgármestereként ismerhettük meg, de mint a Tengerentúli Franciaország minisztere is érvényesíteni tudta az állam autoritását. Szerepe volt a decentralizálásban (Marseille hét másik agglomerációval együtt az ellensúly-metropolis szerepét játssza ma is), a dekolonizációban (Marseille, speciális földrajzi helyzeténél fogva, a volt gyarmatokról bevándorlók egyik első állomása.)

A. Sékou-Touré az egyik leghosszabban és legrészletesebben tárgyalt afrikai személyiség az egész tízkötetes műben. Ellentmondásos egyéniség és politikus volt, mint maga a kor; egyrészt egyszerű, becsületes, életében kevésbé igényes; másrészt viszont a politikai életben uralkodása alatt a nepotizmus és a korrupció hallatlan méreteket öltött. Egyesek számára vérszomjas diktátor, mások számára hűséges barát. A cikk írója a történelmi-politikai-társadalmi környezettel és helyzettel próbálja menteni a politikus képét, aki kétségtelenül a szovjet mintájú – azon belül is bizonyos tekintetben a sztálini típusú kommunista ideológia és praxis hatása alá került, hiszen ő is a kollektivizálást, az államosítást próbálta végrehajtani népén, nemzetén.

Az eddig megjelent utolsó, X. kötet (505 old.) munkálatait még R. Cornevin irányította, 1988 végén bekövetkezett haláláig. Különböző okok – az ő halálán kívül – mintegy hat évvel késleltették e kötet megjelentetését, amely az Amerikával kapcsolatba került, francia származású vagy kultúrájú személyiségek (felfedezők, papok, tudósok, újságírók, írók stb.) életrajzait tartalmazza. Ismerős nevek számunkra: H. Christophe, L. G. Damas, J. J. Dessalines, R. Lévesque, P.-S. Dupont de Nemours, G. Gratiant, La Fayette, A. Métraux, A.-A. Petion.

H. Christophe haiti uralkodó – a Toussaint Louverture és Dessalines által megtett erőfeszítéseket követve – megpróbálta országát nyugat-európai mintára megszervezni, ennek keretében elfojtani az afrikai eredetű vallási szertartásokat, az embereket házasságkötésre buzdította és kényszerítette, kötelezte őket a munkára, tanulásra. Az eredmény egyik oldalon a prosperitás, a másikon a despotizmus, az emberi akarat és élet semmibe vétele lett. Óriási méretű építményeket képzelt el és fogott hozzá építtetésükhöz – sok közülük befejezetlen maradt; a ma is álló, legszebb befejezett építménye a Laferrière-erőd, amelynek építése több mint tizenöt esztendő telt igénybe, és állítólag 30 000 munkás életébe került; gyakorlatilag sohasem szolgálta azt a célt, amire építették – védeni Haitit a tenger felől érkező támadások ellen.

R. Lévesque Kanada miniszterelnöke 1976–1985 között, egy negyed évszázadon át a québeciek emancipációs harcának egyik kiemelkedő vezetője volt, aki ráébredtetette honfitársait saját erejükre, új önbizalmat öntött beléjük személyiségük elfogadására és elfogadtatására. Újságíróként is kitűnő volt. Általában jellemző volt rá, hogy amikor mások azt hitték, többé nem tud az őt ért támadások után talpra állni, óriási energiával mégis újra tudta kezdeni küzdelmeit.

A. Métraux francia etnológus több földrész, sok kultúra és nyelv között osztotta meg és föl magát, sok területen tevékenykedett: kutatás, oktatás, közigazgatás – mindezek mellett erős belső feszültségekkel küszködött. Sokirányú harcaiban alulmaradt: öngyilkos lett. Művei sok tekintetben pótolhatatlan dokumentumok a primitív népekről, szokásaikról. (Az újvilági vuduról írott nevezetes könyve magyarul is megjelent.)

A. Naaman kanadai-francia egyetemi tanár, a francia nyelvű irodalmak fáradhatatlan terjesztője és barátja volt, nagy részben az általa alapított kiadvállalat révén. Halálával sajnos a kiadó is megszűnt. (E sorok írója is sok, másutt hozzáférhetetlen dokumentum birtokába jutott Naaman professzor önzetlen segítsége révén.)

A. A. Petion-nal újból Haitire térünk vissza; ő volt a Haiti Köztársaság megalapítója, majd kétszer megválasztott elnöke – hogy harmadszorra örökös elnökévé tegyék meg. Földet osztatott, igyekezett segíteni a kereskedelem exportképességének javítását. Jósága, ugyanakkor a politikai életben lazasága közismert volt; a visszaélések ellen nem is igen kívánt fellépni, nem illett volna emberi természetébe!... Nevéhez fűződik viszont az új haiti Alkotmány kidolgozása.

* * *

„*Emberk és sorsok*” a magyar címe ennek a tíz kötetes életrajzi szótárnak. Vajon mennyire felel meg a tartalom a címnek?

Többnyire szinkronban van a két dolog. Izgalmas, hol megrázóan nyomasztó, hol szerencsésen végződő életek, sorsok elevenednek meg előttünk, sok-sok tanulsággal, sok-sok példamutató helytállással, kitartással, bátorsággal. Kiderül, mennyi, valóban nemes szándéktól – *is* – vezetett ember volt kénytelen kicsinyességgel, igazságtalan intrikákkal szembeszállni.

Egyet azonban ne feledjünk e szócikkek olvasásakor: a világ egyik legnagyobb – *volt* – gyarmattartó hatalmát, annak politikáját kiszolgált emberekről van itt szó! E hatalom – a *volt* francia *gyarmatosító* hatalom – szemszögéből születtek és íródtak az ítéletek, a jellemábrázolások, a véleménynyilvánítások – s ez a hatalom bizony nem mindig humanista bennszülett-felfogásáról vagy idegen civilizációk és kultúrák föltétlen tiszteletben tartásáról volt híres! Sok itt tárgyalt személyiségről más kutatók és történészek másutt egészen másként beszélnek-írnak; elég, ha pl. a mi Akadémia Kiadónk által az 1970-es években kiadott *Fejlődő országok lexikonában* is megtalálható ugyanezen személyekről szóló cikkekcskét elolvassuk (igaz, ez a mű is egy meghatározott ideológián nyugvó korban íródott), hogy az érem másik oldalát is meglássuk! De más jellegű, akár „nyugati” művekből is megtudhatjuk, hogy esetleg az, amit egy „gyarmat(os)-barát” műben egyszerűen csak pacifikációnak neveznek, az alkalmakként több ezer, sőt esetleg több tízezer afrikai-ázsiai bennszülett életének embertelen körülmények között történt kiirtását, helyi kultúrák megsemmisítését jelentette!

A szócikkeket egyébként a saját kutatási területükön kiváló tudósok írták, akár az Akadémiához tartoztak-tartoznak, akár nem. Sajnos, és ez igazán sokat levon e kötetek értékéből – a cikkek színvonala, minősége nagyon-nagyon egyenlőtlen: egyeseknek igazságtalanul több vagy kevesebb sor jutott, mint amennyi megilletné őket. Egyáltalán nincs észrevehető vezérlő koncepció a biográfiák felépítésében, a következő szempontokban – itt látszik, mennyire nem mindig szerencsés a szerzőknek adott teljes alkotói-koncepcionális szabadság. Egyes cikkek már-már lírai-romantikus ömlengések, személyes élmények alapján íródtak, mások olyan szárazak, hogy szinte ropognak, és csak a legalapvetőbb életrajzi adatokat hozzák.

Kik használhatják e művet? Elsősorban természetesen a francia gyarmatosítás történelmével foglalkozók – ők is csak a fentebb kifogásoltak szem előtt tartásával –,

általában pedig a francia történelmet kutatók. Szerencsére sok cikk után részletes bibliográfia található.

Alapjaiban véve, hézagpótló kiadványról van szó; az itt tárgyalt személyeknek ugyanis csak alig-észrevehető hányada szerepel hagyományos lexikonokban, sorokról pedig szétszórva különböző szakkönyvekben, monográfiákban olvashatunk esetleg.

Mindenesetre roppant tanulságos, sok tekintetben irányt mutató műről van szó – várjuk a folytatást, amelyről a VIII. kötet előszavában beszél R. Cornevin: egy XI. (Comores) és egy XII. kötet (Indiai-óceán). Sajnos, az az érzésünk, ez a folytatás – az előzőek megjelenési ütemét látva – nem a közeljövőben fog napvilágot látni.

(*Hommes et destins*. I. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer, 1975; II. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer, 1977; III. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer – Nizza, Centre Universitaire Méditerranéen, 1979; IV. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer, 1981; V. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer – Paris, Agence de Coopération culturelle et technique, 1984; VI. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer – Paris, Institut de l'Asie du Sud, 1985; VII. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer – Paris, C.H.E.A.M – Aix-en-Provence, Institut d'histoire des pays d'outre-mer, 1986; VIII. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer, 1988; IX. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre-Mer, 1989; X. kötet: Paris, Académie des Sciences d'Outre Mer, 1995.)

(*Klió*, 1997, 6. évf., 2. szám, 31–39. old.)